

T. SZABÓ LEVENTE

Egy tárgy nemzetiesítési kísérlete: stratégiák, kontextusok és határok egy értelemadási folyamatban

Kuka és nemzet?

Kettőezerkettő májusában különleges, sajtóvisszhangot is kavará vita támadt a polgármesterként akkor már egy évtizede számos általa kezdeményezett és állított, román nemzeti hősoket ábrázoló szoborról, illetve az etnikai szimbolizmus és a nemzetépítés szimbolikus ténfoglalásairól a nemzetközi sajtóban is elhiresült kolozsvári polgármester, Gherghe Funar körül. A vitát kiváltó gesztus olyan nemzetiszínű tárgyak – elsősorban kukák¹ – nagy tételben való megrendelése volt, amelyek szokatlannak hatottak még a korábbi tíz év romániai és kolozsvári nemzetiesített tárgykulturájának összefüggésében szemlélve is. A kukák, majd nagyméretű szeméttárolók felszerelése az egész városban keményebb vagy mérsékeltebb felháborodást, bírálatot és/vagy íróniát váltott ki – magyar és román oldalról egyaránt. Voltak olyanok, akik a tér jelentéssel való felruházásának olyan korábbi eseteihez hasonlították, mint a köztéri padok nemzetiszínűre való festése vagy nemzetiszínű

¹ Az eredeti szövegben „szemetesládá” szerepelt. A szerkesztőség hosszú és komoly vita után a közérthetőség érdekében döntött a „kuka” kifejezés mellett. A szerző ezt a felvetésünket elfogadta. Köszönet érte. Kutakodásunk során kiderült, hogy a megkérdezett kolozsváriak csak mint „szemetest” emlegetik az utcai kukaként szolgáló szemtesládát. Ezzel egyrészt a többközpontú magyar nyelv vitájára és saját munkánkra szerettünk volna reflektálni. (A szerk.)

futball-labdák ajándékozása magyar és román iskoláknak. Mások épp ezekhez a korábbi esetekhez képest gondolták értelmetlennek vagy túlzónak, akár a román nemzeti színeket kiüresítőnek.² Kétségkívül voltak olyanok is, akik etnikai élet tulajdonítottak a kérdésnek vagy a polgármester politikai ambícióival kapcsolták össze a jelenséget. A későbbiekben derült fény arra is, hogy azoknak a száma sem elhanyagolandó, akik nem nemzetgyalázó vagy nevétség, hanem mintaadó és követendő példát láttak ebben a gesztusban. Egy biztos: a nemzetiszínű kukák és a körülöttük kibontakozó vita, majd a tárgyak lassú lecserélése semleges színűekre (illetve hasonló tárgyak megjelenése más, főként informális és magánkörnyezetben) érdekes perspektívába állíthatja a kolozsvári tárgykultúra és nyilvános tér nemzetiesítési kísérleteit, egyszerre világhíthatja meg e folyamat természetét és határait. Ehhez viszont magának a kérdésfelvetésnek a módszertanában és gyakorlatában érdemes háttérbe szorítani a folyamattal kapcsolatban domináló erőteljesen politikai vagy etnikai élű elkötelezettséget (amely például eleve tudja, hogy a folyamat úgymond *kizárólag etnikai* természetű lenne). Ebből a szempontból ugyanígy zsákutcás, számos fontos és érdekes megoldást elfedő lehet a kérdéskör hétköznapi felvetéseiben domináló evaluatív nézőpont, amely triviálisnak s ennek okán tudományos érdeklődésre értelmetlennek és érdektelennek véli a jelenséget. Magam a jelenségre mint kulturális gesztusok bonyolult szövetére figyelek, amely csöppet sem nevéstéses vagy lenézendő: az érdekel, hogy milyen kulturális jelentések artikulálódnak, milyen mechanizmusok mentén forgalmazódnak ezek; és hogy a nemzetiszínű kukák különféle kontextusai mit mutathatnak meg a nemzetépítések kortárs logikáiból. Alapvetően azt kívánom körüljárni, hogy hogyan kerül be a nyilvános térbe és milyen használati, pragmatikai környezetei lesznek (a nemzetépítés különféle szintű és jellegű logi-

² A kolozsvári rendőrség még pert is indított az ügyben: „A kolozsvári rendőrség hivatalból vizsgálatot indított a polgármesteri hivatal által a város központjában nemrég felszerelt piros-sárga-kék szemétkosarak miatt — jelentette be Adrian Marian szóvivő. Az intézmény képviselője bejelentette: a vizsgálatot a nemzeti szimbólumok meggyalázása miatt indították. A tettes 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható. A büntető-törvénykönyv értelmében bármely, Románia nemzeti szimbólumainak meggyalázására irányuló cselekedet a fenti szabadságvesztést vonhatja maga után. Kolozsvár polgármesterének kezdeményezése felháborodást váltott ki a város lakóiban és az újságírókban egyaránt. Az egyik hetilap például azt írta, kihágást követett el az, aki ezeket a szemétkosarakat elhelyezte a város központjában.” *Szabadság* 2002. május 2., 1.

káitól kezdve egészen a populáris kultúra eltérő környezetéig elmenően) egy meghökkentő, a nyilvános tér mindennapi tárgykultúrájából provokatívan kirívó tárgynak: a kolozsvári nemzetiszínű szemeteskukának. A tárgy különféle, feltárható (tágabb és szűkebb) környezetének értelmezése révén amellelt érvelek, hogy egy eredetileg a nemzetépítés etnikai logikájába beleilleszteni kívánt tárgy hogyan ruházódik fel akár egymástól radikálisan eltérő jelentésekkel s jelentéseinek szokatlan rétegződése révén hogyan gondolkodtat el a nemzetépítés kortárs tendenciáit és alulnézetből szemlélt jelenségeit illetően.

Egy kudarc archeológiája: a nemzeti reprezentáció formai hagyományai

A kuka nemzetiesítésének kísérlete, beleillesztése a nemzetet megmutató vizuális és nem vizuális történetekbe azért is meghökkentethetett bizonyos értelmezői közösségeket (és itt ugyanoda volnának sorolhatók az elutasítók, a felháborodók és az eseten nevetők, hiszen egyformán szokatlannak vélték a törekvést), mivel a modern nemzetépítés egyik markáns történeti reprezentációs formahagyományától radikálisan eltért. Hiszen a kuka nemzetiesítése a heroikussal, a felemelövel, a lenyűgözővel, netán még a széppel is asszociált, a nemzetépítésbe (és egyáltalán a modernség nyilvános térszerkezetének megteremtésébe is) olyannyira belejátszó gigantikus formai hagyomány paródiájaként volt könnyen értelmezhető. A folyamat értéséhez és megragadásához nem fölösleges szóba hozni azt, amit Lenne Otto és Lykke L. Pedersen úgy fogalmaznak meg, hogy „a tárgyak általában nem önmaguk alkotják meg saját szemantikai tartalmukat. A tárgyak nem beszélnek. Mégis, ha az emlékezet sajátos tárgyairól van szó, akkor az más eset. Ekkor maga a forma vezet minket a tartalom ’ösvényén’. A forma befolyásolja azt, ahogyan gondolkozunk és értelmezünk. Ennek egyik példája kultúránk rajongása a miniatűr tárgyak iránt, kezdve a babaházaktól és vasúti terepasztalmodellektől egészen a szerszámokig, könyvekig és portrékig, amelyek esetében a forma teremti meg a nosztalgia érzését – az intimitás iránti vágyat.”³ Ugyancsak a forma lehetséges jelentésképző szerepét taglalva hívja fel a figyelmet Susan Stewart arra, hogy az egyéni, magántörténelmek

³ Lene Otto – Lykke L. Pedersen: „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer: fordításgyűjtemény*. Budapest, Magyar Néprajzi Múzeum, 2004.

eredeténél mennyire gyakran lelhetők fel a miniatűr tárgyak, míg természeti és nyilvános történelmek nem ritkán a gigantikussal függnek össze.⁴ Nem nehéz belátni, hogy a magukat a társadalmi, nemű, etnikai vagy hivatásbeli különbségeken átívelőnek beállító nyilvános terek létrehozása (s egyáltalán, a határok eltűlése vagy legalábbis túllépés a tárgyi és térbeli méretek egyéni mércéin) mennyire szorosan összefügg a nemzetépítések történetével. Például a modern nemzetépítés korai időszakában (mondjuk, a 19. század közepén) egy magára „kiválasztottként” tekintő nemzet történetei nehezen lehettek volna elmondhatók egy hétköznapi vagy az épp adott pillanatban alantának számító tárggyal (vagy tárgycsoporttal) összefüggésben.⁵ A tárgyat elutasítók, felháborodók vagy gúnyolódók tág és tagolt csoportja számára valószínűleg a gigantikusnak ezt a modern nemzetépítésben (elsősorban a nyilvános terekben⁶) élesen és kiiktathatatlanul jelenlevő formahagyományát hágták át a kolozsvári kezdeményezők akkor, amikor egy olyan tárgyat próbáltak a nemzeti nagyelbeszélésekhez kötni, amely a szóbanforgó formai hagyománynak a meghatározó ismérveivel nem volt összeegyeztetető. Ez azt is jelentette egyben, hogy a nemzetiszínű kuka tárgyként nem sugallt a grandiózussal, a felemelővel, a széppel azonosítható vagy összeférhető jelentéseket, mert nem volt egy olyan formai hagyományhoz kapcsolható, amelyből ilyen jelentések eredeztethetők.

Ugyanebben a reprezentációs hagyományban – amelyből a kuka többek számára látványosan kiilleszkedni látszott – a tárgyak sajáto-

⁴ Stewart, Susan: *On longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1984. 71. Történetét Stewart úgy vázolja fel, mint ami eredetileg a természetben felfedezett/meglátott gigantikusoktól az ipari kultúrában materializálódott túlzóan nagy méretekig vezetett.

⁵ A „kiválasztott nemzet” toposzának a nemzetépítési folyamatokban való értelmezésére l. Smith, Anthony D.: *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford U. P., 1999. 47–51.

⁶ A térnek tulajdonított jelentéseket, ideológiai használatát, társadalmi tértként való működését illetően (s ezen belül a nemzetépítésben játszott szerepére) l. Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio* 2001/3. 3–31.; Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő* 1985/1. 7–22.; Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2000.; Fejős Zoltán: Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek. *Muratj* 2000/1. 96–109.; Niedermüller Péter: A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ* 1994/5. 5–17.; Takáts József: A tér és az idő nemzetesítése és az irodalmi kultuszok. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusz-történeti tanulmányok 4*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 46–55.

san viselkednek: például a nemzeti múltat megjelenítő szobrok önnön történetüket elrejtik vagy beleillesztik egy nemzeti nagyelbeszélésbe: e nagyelbeszélés(ek)hez képest hordoznak jelentéseket, kapnak értéket, túlmutatnak anyagi önmagukon, de létrehozásuk történetén is. Ha megőriznék is saját „magántörténetüket”, önmagukon messze túlnövesztett szimbolikus értéket kapnak, gyakran kicsiben jelenítik meg a nemzeti nagyelbeszélés értékvilágát. „Használatuk” rendhagyó abban az értelemben, hogy óvják őket, érintésüket ritka (elsősorban a megdicsőítést, hódolatot kifejező kiemelt vagy a megóvást célzó restauráló) pillanatoktól eltekintve tiltják – s akár térbelileg elhatároló gesztusokkal (oszlopsorral, kerítéssel) vagy (akár fegyveres) őrizettel erősítik meg, sőt tudatosítják, szocializálják ezt a tilalmat. Ebből a hagyományból tekintve a kuka mindehhez képest sokszorosán használati tárgy, s a fennköltségnek még csak a látszata sem teremthető meg általa. Ráadásul hétköznapi tárgyként az alantassal kerül kapcsolatba, s emiatt nem kapcsolható – még időlegesen sem – a fennségest vagy a heroikust asszociáló, azt kiváltó formahagyományhoz. Mindebbe belejátszik még egy tényező, amely a kukát (de még az ugyenebben az időszakban „nemzetiesített” tárgyak java részét is, például a nemzeti színekre festett padok számtalan darabját) messze távolítja a nemzetépítés elit jellegű hagyományainak tárgyi kultúrájától: úgy látom, ez a szerialitásnak volna betudható.⁷ A sorozatszerűség a nemzetépítésben a gigantikust idéző tárgyi kultúrának kevésbé szerves része, s ez kétségtávol összefügg azzal, hogy a nemzeti nagyelbeszélések tárgyi vetületének fontos összetevője a klasszikus elitkultúra invariancia- és eredetiség-fogalma. Úgy tűnik, a sorozatszerűség elfogadása a nemzetépítés tárgyai esetében egy pragmatikai tényezőtől, az alkalomtól függhet: bizonyos tárgyak (például a zászlók, a kokárdák) sorozatszerű jelenléte ugyanis elfogadhatónak (vagy akár kívánatosnak is) minősíthető a nemzeti nagyelbeszéléshez köthető kiemelt alkalmakor. Ezeken az alkalmakon túlmenően az elit kultúrája a nemzetépítések történetében diszkréten elrejtette ezt a fajta sorozatszerűséget, noha letagadhatatlanul támaszkodott rá: ha máshol nem, jól felismerhető ez abban, ahogyan a 19. század folyamán a különböző társadalmi rétegek körében a nemzet gondolata s annak imagológiája meghonosodott – s ez a folyamat meg nagyon sokat köszönhet annak, ahogyan a populáris kultúra

⁷ Benjamin, Walter: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In: Benjamin, Walter: *Kommentár és prófécia*. Budapest: Gondolat, 1969. 301–334.

használati tárgyak *során* keresztül szocializált.⁸ A kokárdák és a hasonló tárgyak esetében még a használati alkalom magasztossága az, ami felülírja a szerialitás jelentését, ez az háttérbe szorítja a sorozat-jelleget, s az ezzel járó hétköznapiságot.

Ráadásul anyagi mivoltukban is élesen kiríznak e kukák a nemzetépítés hagyományos, a nyilvános térben szerepet játszó tárgyi kultúrájából: műanyag darabként peremtárgyak a modernség tárgyi kultúráját elsősorban civilizációs történetekbe ágyazó klasszikus nemzetépítésben.

A kukával szemben megfogalmazódó (illetve felszerelésüket, fenntartásukat kezdeményező, eltávolításukat szorgalmazó) érvek igazából tehát nemcsak zsigeriek vagy pártpolitikaiak, netán etnikaiak, hanem (akár öntudatlan módon) *kultúraszemléletiek* és a társadalmi csoportok eltérő nemzetrepresentációs stratégiáikhoz és tárgykultúrájához, e tárgykultúrák hagyományaihoz kapcsolódnak. A kuka, a nemzetiszínű focilabda, városi padok vagy a hasonló színű, járdákat védő oszlopok erőteljes (elsősorban értelmiségi) elutasítása vagy neveltségessé tétele (mind magyar mind román oldalról) plasztikusan irányíthatja rá az értelmezői figyelmet arra, ahogyan a tárgyaknak a társadalmi csoportokba való beágyazottsága hominimikussá teheti őket a (nemzet)representációs folyamatokat illetően. Különböző társadalmi rétegekhez tartozók más és más tárgyakat vélnek felruházhatónak a nemzeti közösség szimbólumrendszerével: valószínűleg tárgykultúrájuk s az ehhez kapcsolt jelentések és történetek részbeni eltérése folytán a nemzeti reprezentáció tárgyi bázisa társadalmi csoportonként nem feltétlenül fedi egymást.

További közelítések egy tárgy életképtelenségéhez elit nemzeti nagyelbeszélés(ek)ben

A tárgyak nem önmagukban, inherens módon hordoznak jelentéseket. Ha látszólag mégis így viselkednének, akkor azért tűnik így, mivel egy olyan értelemadási hagyományban vannak benne (vagy illeszthetők bele), amelyhez a tárgyat szemlélő kapcsolni tudja őket. Tehát – hogy Stewart vagy az Otto–Pedersen szerzőpáros előbbi példáihoz viszonyuljak – a miniatűr (például a hajtincs) vagy a gigantikus tárgyak azért sugallhatják

⁸ Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*. California, Stanford University Press, 1976.; Anderson, Patricia: *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*. Oxford, Clarendon Press, 1994.

a személyesség, intimitás, illetve a nyilvánosság képzetköreit, mivel nem ismeretlen, nem szokatlan és nem felismerhetetlen azoknak a történeti és szinkron konvencióknak a sora, amelyben tárgyak hasonló szerepet töltenek vagy töltenek be. A forma ezért teremtheti meg az érzést, a jelentést: mert az értelemtulajdonításoknak léteznek olyan hagyományai, amelyben a hasonló formai sugallatok felismerhetők, tehát például amelyekben a miniatűr tárgyak az intimitás jeleként működtek vagy működnek. Eszerint a forma által sugallt, generált jelentések maguk is kulturális és történeti jelentésképző folyamatok folyamányai.

A tárgyak jelentésadási folyamatának nem jelentéktelen aspektusa az, amit a tárgyak történetesítésének lehetne nevezni: a tárgy egy történetben vagy egy történethez kapcsolódva kap jelentéseket, netán tárgyak sora vagy e sorban egymáshoz való viszonyuk mond el, visz színre (*performál*) egy történetet. A nemzeti reprezentációban szerepet játszó vagy a nemzeti nagyelbeszélésekben helyet kapó, netán azt megmutató vagy épp létrehozó tárgyakkal is hasonló a helyzet. Abból nyerik létjogosultságukat és státusukat, hogy kapcsolhatók a *grand récit* valamelyik résztörténetéhez, a nagyelbeszélés valamelyik résztörténete épp őket beszéli el vagy viszi színre. Vagy – hogy egy ritkábban felmerülő szemléleti lehetőségre utaljak – attól válnak *olvashatóvá*, hogy a nemzet vizuális nagyelbeszéléseinek valamelyikébe belekapcsolódnak (példának okáért, történelmi hősokeket ábrázoló köztéri szobrok ábrázolási hagyományába és konvenció-rendszerébe), annak részeként értelmezhetők.⁹ A szóbanforgó kukák innen nézve voltak több mint periférikus helyzetben: nem kapcsolódott hozzájuk egyetlen nemzeti hős élettörténetének semmilyen mozzanata, a *grand récit* semmilyen eseményének tárgyi letéteményeseként, vagy látványelemmé konvertált fordulópontjaként nem voltak

⁹ Magyar tekintetben ilyen hagyományozási konvenciókat mutat be például: Selmeczi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2001. A tárgyaknak a nemzeti gyarmatosítás (vizuális) konvenció-rendszereibe való beilleszkedésre hoz fel szemléletes eseteket: Barringer, Tim – Flynn, Tom: *Colonialism and the Object. Empire, Material and the Museum*. Routledge, London, 1998. A kérdéskörnek különleges irányvonala a nemzeti tartalmakat hordozó múzeumok (vagy ezekkel összefüggésben: kiállítások) vizuális konvenciószervező eljárásai: Auerbach, Jeffrey A.: *The Great Exhibition of 1851. A Nation at Display*. New Haven and London, Yale U. P., 1999.; Bennett, Tony: *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London, Routledge, 1995.; Kaplan, Flora E. S. (ed.): *Museums and the Making of 'Ourselves': The Roles of Objects in National Identity*. London, Leicester U. P., 1994.; Kirschenblatt-Gimblett, Barbara: *Destination, Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press, 1998.

értelmezhető. Nem állt mögöttük legitimáló erővel egy közösség ősiségének története, de – a nemzeti nagyelbeszélésekben bizonyos típusú, a modernizációval összefüggésbe hozható tárgyakhoz ugyancsak gyakran kötött – civilizációs fejlődéstörténet sem volt hozzájuk kapcsolható. Mivel a város terébe e kukákat „bevezetők” egyfajta „puszta”, történettől megfosztott, vagy – pontosabban – történettel föl nem ruházott tárgyként ajánlották, eleve esélytelenek voltak, hogy a nemzetrepresentációban szerepet kapó más tárgyakkal versenyezzenek.

A kukához nem köthető történet, a nemzeti színűre festett padok sokaságához is nehezen, a nemzetiszínű futballabdákhoz elvileg köthető volna (például az ún. román aranygenerációs focicsapat története s ez elvileg amiatt sem lett volna lehetetlen és furcsa kísérlet, mivel a sportok maguk is, de a futball különösen épp Kelet-Európában jó ideje és hagyományosan összekapcsolódott a nemzetépítés modern és későmodern történeteivel¹⁰), de ezzel nem próbálkozott senki. Nemcsak kötni kellene történetet, de fenntartani is, illetve a kapcsolt történetet a nemzeti nagyelbeszélés más történeteivel összedolgozni, ellentmondásait kiegyenlíteni, helyüket megtalálni – s mindezt elfogadtatni, legitimálni. Valószínűleg mindezeknek a feltételeknek kellett volna teljesülniük ahhoz, hogy a nemzetiszínű kukák hangos ellenzőinek vagy gúnyolóiának eszébe se jusson, hogy úgy reagáljanak, ahogyan reagáltak.

A kuka-viták rejtett narratív kontextusa: pletykák és rémhírek a tér és tárgyak nemzetiesítési folyamatában

Korábban amellet érveltem, hogy a tárgyak nemzetiesítése elválaszthatatlan olyan, hagyományos vagy vizuális történetekbe való illeszkedésüktől, amelyek nemcsak „történetesítik” (történettel ruházzák fel) a tárgyakat, hanem ezáltal a nemzeti nagyelbeszélések részévé is avatják őket (vagy a nemzeti nagyelbeszélésekhez való tartozásukat felelevenítik, megerősítik, fenntartják, forgalmazzák).

Innen tekintve a történetek és tárgyak viszonyára, egyáltalán nem vélném esetlegesnek, áttetszőnek és jelentés nélkülinek nemcsak a történeteket, hanem az épp aktuális történettípusokat sem, amelyekbe

¹⁰ Bourdieu, Pierre : Javaslat a sportszociológia programjára. *Korall* 2002/7–8. 5–14.; Elias, Norbert – Dunning, Eric: *Quest for excitement: sport and leisure in the civilizing process*, Blackwell, Oxford, 1993. Magyar vonatkozásban ugyanezen módszertani keretek között I. Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest, 2003.

valamely tárgy egy adott helyzetben beleágyazódik. Eszerint egy tárgy jelentései nemcsak attól a történettől függenek, amelybe beleágyazódik, amelyben elmondhatóvá válik, amelyet performál, hanem attól is, hogy a történet típusa és/vagy műfaja milyen elbeszélési lehetőségeket ajánl fel, s ezek hogyan domesztikálhatóak. Ezeknek a státusa, műfaji pragmatikája meghatározhatja a történetbe foglalt tárgyhoz való viszonyt, a tárgy státusát, kapcsolódását más tárgyakhoz, de azt is, hogy milyen jelentéseket hordoz vagy hordozhat. Hogy sarkítva fogalmazzak: egy eposzban vagy ódában elbeszélte tárgy (akárcsak az ugyanabban a műfajban elbeszélte élettörténet) teljesen más lesz, mintha ugyanaz a tárgy (akárcsak az élettörténet) egy detektívtörténet, egy anekdota vagy épp egy tudományos-fantasztikus történet értelmező keretei között kerülne elbeszélésre.

Van egy olyan, a vita írott és nyomtatott változatában elsikkadó, hátterbe szoruló vagy az nemzeti nyilvános emlékezőskultúrában értelmezhetetlen történettípus, amely viszont sajátos értelemmel ruházza fel a kukákat, elfogadja és igen különleges keretekbe illeszti azokat. Ez a történettípus egy informális műfajé, a pletykáé.¹¹ Ez amiatt is különösen figyelemfelkeltő lehet, hogy az informális műfajoknak (számomra most elsősorban a pletykának és az ebben az esetben a pletykából származtatható rémhírnek) különösen fontos szerep jutott az utóbbi tizenöt év kolozsvári etnikai és etnicizált szociális konfliktusainak nyilvános és félnyilvános kommunikációjában, noha nem vált le élesen a nyilvános szférában elhangzó hivatalos tartalmakról. Ebben a folyamatban például

¹¹ Szvetelszky Zsuzsa kommunikáció-elméleti pletyka-monográfiájában a szóbanforgó informális műfajnak egy olyan meghatározását adja, melynek értelmében „[a] pletyka ismerhető szereplőkről szóló, lokális összefüggésekben értelmezett, nem publikus információ, melynek legfőbb attribútuma a terjedés. A pletykák összessége olyan információhalmaz, amely minden pillanatban fölülírja önmagát. A pletykálás az emberi faj egészére jellemző, kisebb közösségekben kialakuló, többszintű (polihierarchikus) szerveződésű kommunikációs hajlam.” Majd a későbbiekben – pragmatikai alapon – ezt így finomítja: „Egy közlés attól pletyka, ha annak fogadom el, és nem egyébként [...] ha eszerint viszonyulok hozzá, ha azt pletykának tekintve lépek kapcsolatba vele.” Szvetelszky Zsuzsa: *A pletyka*. (Kognitív Szeminárium 3.) Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2002. 35., 37. Az általam használt informális műfajok elméletére l. még: Kapferer, Jean-Noël: *Rumeurs. Le plus vieux média du monde*. Paris, Éditions de Seuil, 1987.; Berger, Arthur A.: *Popular Culture Genres. Theories and Texts*. (Foundations of Popular Culture 2.) London/New Delhi, SAGE, 1992.; Mukerji, Chandra – Schudson, Michael (eds.): *Rethinking Popular Culture. Contemporary Perspectives in Cultural Studies*. Berkeley/Los Angeles/Oxford, University of California Press, 1991.

némelykor nem is akármely pletykák és pletykatípusok erősödhetnek fel, hanem elsősorban azok, amelyeknek hiátus(be)töltő funkciót tulajdonítottak felhasználóik. Általában az interkulturális kommunikáció hiánya, szűkebben pedig például az adott etnikai közösségek szinkron és diakron kulturális kódjai ismeretének a hiátusa volt az, ami eredetileg, még az 1990-es évek elején piacot teremtett egy egészen sajátos, a pletykából rémhírbe nagyon könnyen átforduló (és az etnikai vitákban gyakran át is fordított) pletykatípus számára. Példának okáért, az az 1992-ben és 1993-ban több ízben is megismételt felvonulás, amelyen a kolozsvári Református Teológia hallgatói, majd pedig vezető politikusok, értelmiségiek, egyházfők sorakoztak fel némán, a főtéri Mátyás-szobron elhelyezendő román nyelvű, számukra méltatlannak tartott felirat ellen, kezükben gyertyával és könyvvel, és járták körbe Kolozsvár főterét, e pletykatípus generálásának tipikus öntudatlan eseteként szemlélhető. A sötét palástban megjelenő egyházfők, a gyász-szertartást idéző, a bármiféle transzparensnek vagy a sérelmeket nyelviileg, a másnyelvűek számára érthető módon kommunikálni kívánó igyekezetnek teljesen híján levő felvonulók a tárgyaknak, színeknek és gesztusoknak olyan összefüggő pragmatikáját valósították meg öntudatlanul, amely az ortodox egyházi kultúrában jártasak számára – ha hinni lehet román és magyar visszamlékezőknek¹² – a vallási kiátkozás némely rítusát idézte fel. A vallási közösségekről való sajátos kulturális tudás hiátusa, az erre való reflexió hiánya termékeny piacot teremthetett a pletyka szélsőségesítési formáinak s politikai használhatóságuknak vagy épp konfliktusgeneráló szerepüknek is tágas terepet nyújtott.

Ugyanígy a pletyka volt az az egyik legerősebb közeg, amelyben a tér nemzetiesítésének különféle kísérletei és feltételezett kísérletei markánsan megjelenhettek: például maga az 1992-es polgármesteri intézkedés a Mátyás-szoborra helyzendő (vagy visszahelyezendő) nemzetállami logikájú, román történelmi idézettel ellátott felirat ügyében eredetileg, megvalósulása előtt már napokkal pletykaként materializálódott

¹² Román tekintetben az elemzésemet máshol is empirikusan részben alátámasztó, egy oral history-típusú módszertannal dolgozó munkacsoportom 2002 és 2003-beli interjúira, illetve Szilágyi N. Sándor szíves szóbeli közlésére támaszkodom, aki nyomtatott, magyarázó szövegeket próbált terjesztetni a tiltakozás céljait nem értő érdeklődők körében.

magukban a magyar lapokban is.¹³ Beigazolódása nemcsak hírértékűvé tette a pletyka műfaját, hanem a továbbiakban teret biztosított annak, hogy nemcsak az informális közegekben, hanem a sajtóban is a hír és a pletyka lazán összefonódjon, illetve a hírhez is pletykaként viszonyuljanak esetenként az olvasók s ne kérdezzenek rá ellenőrizhetőségére.

Úgy látom, hogy nem esetleges, hogy a pletyka maga a bizonytalan helyzetekből, a közösségek különféle típusú (etnikai, műveltségi, társadalmi) töréseiből származott, s ezeket a töréseket szándékozott ideiglenesen áthidalni, másrészt meg léteivel épp maga hozta létre, termelte ki ezeknek a töréseknek a tekintélyes részét. Példának okáért: az 1992-es választások előtt temesvári kampánykörút kudarcát az „elrejtőzött” és a háttérből szabotáló „magyarországi kékszeműekre” hárító majdani kolozsvári polgármester e rémhírré konvertált pletykájával¹⁴ nemcsak az 1990-es marosvásárhelyi véres etnikai összecsapások nyomán is létező etnikai törésvonalra apellált, hanem igazából maga is termelte azt. Nagyon fontosnak vélem, hogy ugyan első látásra ezek a törésvonalak predominantisan etnikaiaknak látszanak, magának a pletykának (és rémhírré alakított változatának) a jelenléte a tárgyak és terek szóbanforgó nemzetiesítési folyamatában érzékletesen jelezheti, hogy az informalitás mikéntjei legalább ugyanekkora mérvű törésvonalak lehetnek ezekben a diskurzusokban.

Érdemes röviden szemügyre venni, hogy van ennek a folyamatnak egy sajátos vetülete: nemcsak bármiféle tartalmak, s nemcsak általában a nemzetire utaló jelentések, hanem egyenesen maguk a történelmi tartalmak is másfél évtizeden keresztül nagyon erősen és karakterisztikusan megjelentek ebben a közegben is (s ez a helyzet a maga során viszont teljességgel új perspektívában szemléltetheti nemzetiesített tárgyunkat). Átütő példája ennek a helyzetnek egy, a kolozsvári eseményekhez részben kötődő vita, amely az 1999-ben frissen átalakított történelemoktatás és az ugyanakkor megjelent első (kolozsvári szerzők által írott) alternatív tankönyv kapcsán zajlott.¹⁵ Anélkül, hogy a vita filológiájában

¹³ L. ehhez Feischmidt Margit értékes tanulmányát: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest: Új Mandátum, 2003.

¹⁴ Vö. *Szabadság* 1992. szeptember 17., 1.

¹⁵ A vita kitűnő és megkerülhetetlen filológiai feldolgozását adta: Paraianu, Răzvan: *National Prejudices, Mass Media and History Textbooks: The Mitu Controversy*. In: Trencsényi, Balázs et al. (eds.), *Nation-building and contested identities. Romanian*

elmélyülnék, csak jelzem, hogy résztvevői mindenekelőtt politikusok, átlagos médiaszereplők, illetve hétköznapi emberek és csak másodsorban szakemberek. Ezeknek az utóbbiaknak a jelenléte a vitában elsikkadt vagy – tekintve, hogy a szakszerűséghez hagyományosan társított formális műfajokban kommunikálták fenntartásaikat vagy épp egyetértésüket a szóbanforgó többszerzős munkával – háttérbe szorult. A román országgyűlésben nemzetközileg is példátlan – és jelen elemzés szempontjából érdekfeszítő – módon a teljes ellenzék és a kormánypárti képviselők némelyike intézményesen tiltakozott és nyilvános országgyűlési számvetésre rendelte be a tankönyv kolozsvári főszerkesztőjét „a nemzeti történelem meghamisítása és meggyalázása” okán (miközben a tankönyvet jóváhagyó miniszter, számos román értelmiségi és a párizsi román diaszpóra hevesen tiltakozott – a véleményük szerint – a történelmi szakma önelvű működését súlyosan sértő eljárás ellen¹⁶). Mindközben a terebélyesedő médiabotrányban népszerű műsorok sora foglalkozott főműsoridőben a tankönyv megoldásaival és kijelentéseivel; többek között azzal, hogy a munka számos kánoni történelmi alak kanoizálásának a folyamatára mutatott rá s így kételyeket ébresztett a nemzeti történelem megannyi mitológemájával szemben, felhívta a figyelmet a különböző ideológiai értelemadó folyamatok szerepére a nemzeti történetírásban. Másrészt társadalomtörténeti szempontokat vezetett

and Hungarian Case-Studies. Budapest/Iași, Regio/Polirom, 2001. 93–117. Korábban magam is értelmeztem a helyzetet, a nemzetépítési tendenciák egyikének keretei közé helyezve a vitát: Magyar Vincze, Enikő – Mandrut, Petruta (eds.): *Performing Identities. Renegotiating Socio-Cultural Identities in the Post-Socialist Eastern Europe*. Cluj, Editura Fundației Studii Europene, 2004. 369–392. A szóbanforgó tankönyv: Mitu, Sorin (főszerk.), Copoeru, Lucia – Pecican, Ovidiu – Târău, Virgiliu – Târău, Liviu (szerk.): *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a*. București, Sigma Publishing House, 1999.

¹⁶ Cioroianu, Adrian: *Șo pă Sorin Mitu. Dilema*, 1999. október 15–29.; Diaspora română din Paris – de partea manualului de istorie. *Evenimentul Zilei*, 1999. november 16., 3. Az eseményekre magyarul l. például: Parlamenti vita a tizenkettedikes törvénykönyvről. *Szabadság*, 1999. november 14., 8.; Klárik Attila: Marga miniszter és az i-re tett pont... *Romániai Magyar Szó*, 1999. október 13., 1.; Szakemberek dolga minősíteni a tankönyveket. *Szabadság* 1999. október 9., 1.; Parlament előtt a vitatott történelemkönyv. Asztalos: a képviselőház túllépte hatáskörét, *Szabadság*, 1999. október 13., 8.; Gál Mária, Bukarestben győzött a józan ész. Kihallgatták Andrei Margát tankönyvügyben. *Szabadság* 1999. október 14., 16. A vitában felbukkanó etnikai sztereotípiák működésére hívja fel a figyelmet és az etnicizáló nemzetépítési vitákhoz köti őket: Iordache, Alina: Ei/noi evreii și manualul de istorie. *Dilema*, 1999. október 29 – november 4., 2.

be s ezek mentén nemcsak mellőzte az eseménytörténetet, hanem még a jelen életmód-történetét is szóba hozta mint lehetséges, épp *történő* történelemet. Ennek a koncepciónak a jegyében kerülhetett egymás mellé a tankönyvben fogyasztási szokás, egykori román vezérek vizuális reprezentációit kritikusan vizsgáló értelmezés és televíziós sztár fotója. Szempontomból másodlagos, hogy a módszertanilag újító és szakmailag korrekt tankönyv e heves bírálat-sorozata szakszerűtlen és igazságtalan volt-e, elsősorban az érdekel, hogy ebben a specifikus kontextusban milyen közegtípusban került szóba a történelem, kik azok, akik szóba hozták a történelmi tartalmakat és milyen státusúakká váltak ezek a tartalmak attól, hogy ilyen közegben hozták őket szóba.

A nemzeti történelem tartalmainak megsértését sérelmezők és a szakmával (vagy annak egy részével) szemben az „igazi” múlt átörökítését és megvédelmezését maguk számára vindikálók köre rendkívül tág, de egyben közös: hogy a hagyományos történelmi diszkurzusformáktól, -közégektől és -műfajoktól igen távolálló módon szólalnak meg, illetve a szakszerű történetírás felől ugyan dilettáns módon, de a maguk számára rendkívül meggyőzően szólnak hozzá a kérdéshez. Mindez egy rendkívül fontos átfedés a tankönyvvel szembeni állásfoglalások sorát aláíró politikusok, a későszocializmusban a dákoromán elméletet és az akadémiai történetírói álláspontot leghatározottabban népszerűsítő filmrendező, Sergiu Nicolaescu, a különféle képzettséggel rendelkező médiahirességek, az egyetlen tankönyvhöz (és implicit az „egyetlen” román történelemhez) való visszatérést sürgető befolyásos újságíró,¹⁷ illetve a médiavisszhang nyomán a szerzőket az utcán feltartóztató sétálók, a tankönyv ellen tüntető (de azt csupán pletykákból ismerő) „szülők” és a Kolozsvárral szomszédos szamosújvári börtönnek – a tankönyvet ugyancsak pletykákból ismerő, de „a román nemzet uralkodóinak tankönyvbeni megjelenítése ellen” hevesen tiltakozó – foglyai között. Nemcsak a hivatásos közösségek presztízsficitije az informalitásnak ez a felfokozottsága (noha ez is – amint a későbbiekben jelen fejezet zárásaként emellett érvelni fogok), hanem a nemzetiként értelmezett történelem „professzionálizálhatatlanságának”¹⁸ erősen érvényesülő képzete:

¹⁷ Erről I. Vasilescu, Mircea: Cum se naște un 'caz'. *Dilema*, 1999 október 29 – november 4., 3.

¹⁸ A professzionálizáció lehetséges kérdésirányait e vonatkozásban számomra legtalálékonyabban felvető munkák: Burrage, Michael – Torstendahl, Rolf (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of Professions*. London, 1990.;

eszerint a logika szerint (amelyről távolról sem állítanám, hogy kizárólagosan romániai környezetben bukkant volna fel) a nemzetiről való tudás a tudásnak olyan fajtáját jelöli, amelyekbe mindenki (legyen az történész, politikus, polgármester, újságíró vagy – horribile dictu – raboskodó hétköznapi ember) egyforma joggal és erővel szólhat bele. Ebben az érvelési rendben a történésznek egy, a korai hivatásosodásra emlékeztető szerepet szánnak: az aktív nemzetépítést; minden, ettől eltérő érvelésmód a közösség bírálóinak vagy potenciális tönkretételének számít. A hivatásos szakembereknek nem véletlenül marad kevesebb terük ebben a vitában: hiszen olyan közegben és olyan műfajokban kellene megszólalniuk, amelyekre szakmájuknak nem voltak rafinált, kidolgozott, átgondolt műfajai, megszólalási pozíciói, (hiszen a szakma hivatásosodásának kezdeteitől fogva azokat a kérdéseket, ahol az ilyen műfajok megjelenhetek volna, eleve peremkérdésnek szánták egykoron: például a történelem népszerűsítését). Ez az érvelési mód adott az informálisnak akkora szerepet a történelmi tartalmak kommunikálásában, amekkorát az például a kolozsvári nemzetépítési vitákban kapott, az informálisnak ez a fajta domesztikálása tette a pletykát és a rémhírt a történelmi (és kiemelten a nemzeti, illetve az etnikumközi aspektusokat érintő nemzeti) tartalmak markáns – és hitelesnek felfogott – kommunikációs közegévé, illetve ugyanez a mechanizmus teszi érthetővé, hogy a nemzetivel összefüggésbe hozott történelemben miért vállalt szerepet egy specialistának, hivatásosnak nem minősülő polgármester, de főként azt, hogy szoborállítási illetve a tér nemzetiesítését, e nemzetiesítés történelmi magyarázatát nyújtó megnyilatkozásai miatt és hogyan találhattak széles elfogadásra és hogyan nyerhettek státust hosszú időn keresztül. Szetvetszky Zsuzsa kitűnő pletyka-monográfiájának egyik kitétele mentén gondolva végig a helyzetet: a hivatásosok jó évtizedes kudarcos hozzáállása a kolozsvári nemzetépítésben szerepet játszó, a tér nemzetiesítését magyarázó történelmi tartalmak egy részéhez onnan is magyarázható, hogy a kommunikálásukban, forgalmazásukban oly nagy szerepet játszó pletyka (mint mindig) közösségfüggő kommunikatív műfajként¹⁹ működött, s mivel

McClelland, Charles – Siegerist Merl – Hannes, Stephan (Hrsg.): *Professionen in modernen Osteuropa/Professions in Modern Eastern Europe*. Berlin, 1995.; Perkin, Harold: *The Third Revolution. Professional Elites in the Modern World*. London/New York, 1996.

¹⁹ „A pletyka megkülönböztető erővel bír. Elhelyez az adott közösség hatalmi viszonyaiban is: mihez képest, hol vagyok érintve [...] Háló és szövetség is egyben az

a szöveg paratényezőinek értelemgeneráló szerepük volt létrehozásában, fenntartásában és forgalmazásában, emiatt cáfolhatatlanná, egyáltalán a tudományos diskurzusban megragadhatatlanná váltak ezek a tartalmak. Másfelőlről emiatt viszont egyfajta hiátust betöltőként voltak értelmezhetőek, így meg a történetírás hivatásos válfajaival nem találkozó vagy azokat nem értők körében rendkívül megnőhetett a státusuk. A hivatásos történetírói beszédmód és értelmező közösségek presztízsficitje lehetett a másik nagyon fontos tényező abban, ahogyan a kolozsvári értelemadási folyamatokban felerősödött és különleges státusúvá váltak a nemhivatásosak, a professzionalitástól akár távol eső tartalmak és a hasonló jellegű műfajok e tartalmak forgalmazásában.

A helyzet maguknak az informális műfajoknak és az őket hordozó közegeknek a természetéről is elmondhat valami izgalmasat, s láthatóvá tehet egy érdekes, e gondolatmenet számára is fontos fordulópontot. Rendkívül érdekes ugyanis látni, hogy miközben a populáris kultúrának rendkívül erős irányzatai – egyébként teljes joggal – ezen kultúra-típus szubverzív, az elit tartalmakat kikezdő jellegét hangsúlyozzák,²⁰ a tankönyv-vitában feltérképezett kontextusokban a pletyka és a rémhír, illetve a nemzetinek a hozzájuk rendelt tartalmai és vizuális ábrázolásformái nemcsak kikezdték a szakma történelem-képzeteit, hanem a szokásosnál is erőteljesebben *konzerváltak* egy beszédmódot, a nemzetinek egy átmentett szemléletét – amelynek a felülvizsgálhatósága, revideálhatósága, egyáltalán szakmai jellegű kezelése épp azért lehetett nehéz, mert a médiumoknak egy, az akadémiai közegetől teljességgel elütő típusában jelentkeztek, olyan műfajokban, amelyekkel a bevett, szokásos módokon nehezen lehetett vitába szállni vagy cáfolni. A pletykának és a rémhírnek tulajdonított magas hitelérték a történelmi tartalmak kommunikációjában a szimbolikus térfoglalás és nemzetiesítés kolozsvári eseteiben valószínűleg még egy igen nyomós ok folytán tudott akkora erővel működni, amekkoráival működött egészen a kukák nemzetiesítési kísérletéig. Az informalitás ezen műfajai ugyanis nem elsősorban bukkannak fel ilyen

adott csoporton belül [...] [szükséges hozzá] egy természetes csoport, és azon belül a többé-kevésbé köcsönös bizalom, az azonos helyzetmegítélés, az azonos érték- és érdekrendszer, valamint az információk visszacsatolásának lehetősége.” Szvetelszky Zsuzsa: *A pletyka*. (Kognitív Szeminárium 3.) Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2002. 47.

²⁰ Bahtin, Mihail M.: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Rabelais és Gogol: a szó művészete és a népi nevetéskultúra*. Budapest, Osiris, 2002.

léptékben. A késői szocialista Romániáról szólva több szerző is rendkívül meggyőzően jelzi, hogy az informálisba hogyan épültek bele történetileg erőteljesen a hitelességnek különféle mértékére utaló kommunikációs kódok. Kligman például a születésszabályozás ekkori esetei kapcsán értelmezi, hogy főként az 1980-as évek Romániájában az informális-hoz hogyan kötődtek a hitelesség tényezőjét, miközben a hivatalos kommunikációs csatornák hírértéke elsekélyesedett. Tehát nemcsak arról van szó, hogy a pletyka ténylegesen hírértékű és hiteles kommunikációs forrás volt, hanem ilyenként is *percipiálták, ilyen státust tulajdonítottak neki, s ez – ha érvelésem korrekt volt – nem maradt következmény nélkül az 1989-et követő időszakban sem.*²¹

A tankönyv-vita működése azonban elfedett valami nagyon fontosat, ami a nemzetiszínű kukák körüli eszmecserekből utóbb vált egyértelműen érzékelhetővé: a szerzőkről, a nemzetállam megbontásáról és meggyalázásáról forgalmazott pletykáknak, rémhíreknek és gesztusoknak elsősorban a konzervatív ereje érvényesült, hiszen felerősíteni látszottak a nemzeti tartalmak védelmét, noha a nemzeti nagyelbeszélés kánoni történettípusait, narratívumait aláásó szubverzivitása is letagadhatatlanul jelen volt.

Ez a szubverzív erő válik érzékelhetővé a nemzetiszínű kukákat tematizáló, nem szakértelmiségi elittel készített interjúkban. Itt olyan pletykák és informális történetek szolgálnak magyarázóelvként, amelyek nem etnikai tartalmúak, rendkívül változatosak és a szeméttárolók nemzeti színre festését nem feltétlenül ítélik el vagy – leggyakrabban – további, a tárolóval összefüggésbe hozott tárgyakra utalva mentik fel. Nagyon gyakoriak köztük a gazdasági tartalmú pletykák, amelyek azt hozzák szóba, hogy kinek állt profitszerző érdekléssel gyártani ezeket a tárgyakat, de – egy másfajta éllel – többen egybehangzóan arról beszélnek, hogy véleményük szerint kitűnő marketingfogás volt Kolozsvárra mint turisztikai célpontra a figyelmet felhívandó ezeket a kukákat kihelyezni. Mindkét magyarázat – noha eltérő éllel és viszonyal – egyaránt gazdasági tartalmakkal ruházza fel a vitatott kukákat, s így egyfajta fogyasztói társadalmi, és nem etnikai vagy nemzeti logikát működtet

²¹ Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991.; Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul reproducției în România lui Ceaușescu*. Trad. Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000. [I. különösen A duplicitás politikája: nyilvános élet és személyes élet című fejezetet: 47–52.]

fő magyarázóelvként. Néhány interjúban más, hasonló tárgyak (nemzetiszínű padok, étkezési eszközök, futballabdák stb.) szolgálnak magyarázatként a látszólag zavaró, nehezen értelmezhető nemzetiszínű kukához való viszonyulás elbeszélésére. Ezek némelyikében – érdekes módon – már úgy jelenik meg a tárgyak némelyike, mint ami „stílusos”, „szórakoztató”. Nem véletlen tehát, hogy ezek a megszólalók maguk is elfogadnának, máris befogadtak hasonló tárgyakat a saját személyes életterükbe, vagy épp tudnak olyanról, aki már megtette. Ez a fajta viszony a nemzeti színekkel jelölt tárgyhoz föloldja vagy szétszórja annak nemzetiesítési kísérletét, s a tárgy – s a róla elmondható vagy az őt megjelenítő, színre vivő történet(típus) – is igen távol kerül a kolozsvári nemzetiesített tárgyak a nyilvános térbe való kihelyezésekor megcélzott nemzetépítő gesztusoktól, s velük együtt a térhasználatnak az elit nemzetépítésben ismert és gyakran hangoztatott logikáitól.

Mind a tárgyhoz kapcsolódó történetet, mind pedig a nemzetiesített tárgykultúrához való viszonyt illetően is ezt a változó, a nemzetivel szemben akár szubverzív vagy azzal párhuzamos viszonyulást működtető jelleget jól szemlélteti egy dal – amennyire meg tudom ítélni – nagy sikere 2003 elején. Carmen Șerban²² a romániai populáris kultúra egyik sajátos regiszterének ikonfigurája még egyik dalába is belefoglalta tárgyunkat, ahol egy kolozsvári szerelmi történet „autentikus” környezeteként van jelen, számos más nemzetiszínű tárggyal együtt. Az, amit a nyilvános térben egy nemzetépítési gesztusnak szántak, itt egy szerelmi történet hitelességét hivatott alátámasztani, elszabadul eredeti, megcélzott jelentéseitől – noha bizonyára nem függetlenül attól, hogy tárgyként – s ezt már a korábbiakban hangsúlyoztam, a kukák nemzetiszínűre festését elítélő vagy ironizáló beszédmódok vizsgálatakor – már eleve a nemzetépítés hagyományos tárgykultúrájának a peremén volt található.

A 2003. évi háziipari termékek kolozsvári vásárának egyik érdekes színfoltja volt Doina Colescu, az a Neamt megyei vállalkozó, aki bőrből készített (és együttesként árusított) nemzeti színű cipőivel és táskáival

²² Carmen Șerban népszerű, több platinalemezt is magáénak tudható manea-énekesnő. A *manele* (ritkábban egyszámban említve: *manea*) értelmiségi körökben hevesen és gyakran bírált, sajátos, az utóbbi évtizedben hatalmas romániai karriert befutó zenei stílus, kendőzetlen szövegekkel és gyakran expliciten erotikus táncstílussal. Rendkívül kevés értelmezés született róla mint kulturális jelenségről, noha számos közegben – érdekes módon például egyetemista körökben vagy tömbmagyar romániai vidékeken – is töretlen a népszerűsége.

hívta fel magára a figyelmet. A vele készített beszélgetésünkben teljes egészében divat- és vállalkozástörténetként (és nem etnikai vagy nemzeti történetként) beszél el a nemzetiszínű cipők és válltáskák gyártását: e tárgyak divatját említi magyarázatként, de úgy hogy közben teljes egészében kiiktatja az etnikai vagy nemzeti tartalmakat: „retro stílusúnak” nevezi cipőit és válltáskáit, tehát valamiféle múltat vetít mögéjük, de ez a múlt már nem nemzeti tartalmakkal telített. Ugyanakkor azon bevallott célját, mely a kolozsvári háziipari termékek 2003. évi vásárára vonzotta, hogy Gheorghe Funar polgármestert meggyőzze, vásároljon hivatalnokai számára nagy tételben is ilyen tárgyakat, kizárólag gazdasági motivációjúként emlegeti, nem ruházza fel semmiféle etnikai vagy másfajta szimbolikus értékkel.

Úgy tűnik tehát, hogy miközben a kolozsvári nyilvános terekben az utóbbi másfél évtizedben a nemzetépítésnek és szimbolikus térfoglalásnak szokatlan, gyakran meghökkentő esetei tűntek fel, e tárgykultúra megjelenése a nemzetépítésben egy kevésbé várt fordulatot is hozott. Nemcsak a tárgyak és a tér voltak nemzetiesíthetők, hanem fordítva is működni kezdett a folyamat: ugyanezek a tárgyak a saját, korábbi kulturális regiszterükből hozott jelentéseiket is elkezdték érvényesíteni. Olyanokat, amelyek a szórakozással, a közvetlen használati értékkel vagy épp az öncélúsággal függnek össze, összekusálva a politikai vagy szakmai elitnek a nemzeti színekkel és a nemzetépítés tárgyi környezetével kapcsolatos klasszikus előfeltevéseit.

Eltérő kulturális logikák és a nemzetépítés új arcai

Érveim afele mutatnak, hogy az utóbbi másfél évtized hírhedtté vált nemzetiesítési törekvéseiben – nem firtatnám, hogy akarva vagy akaratlanul – nemcsak dichotomikus etnikai (és egyáltalán: nemcsak etnikai) logikák működtek.

Nem tagadom, hogy ilyenek is, noha a társadalmi csoportok eltérő nemzetépítési gesztusai felől az etnikai folyamat sokkal megosztottabbnak tűnik, mint a napisajtó és a politikai értelmezők felől egykor látszott: kevésbé bipoláris, nemcsak magyar-román, hanem társadalmi csoportokra bomló, keresztveződő nemzet-reprezentációs stratégiák tagolják erőteljesen. Az eltérő kulturális logikák nem feltétlenül esnek egybe az etnikai határokkal, illetve maguk az eltérő kulturális logikák ugyanolyan erőteljes törésvonalat hozhatnak létre, mint az etnicitás logikái.

Úgy gondolom, hogy az, hogy egyáltalán valaki számára felötlődhetett a kukáknak (vagy a nemzeti nagyelbeszélések hagyományos tárgykultúrájából ugyanilyen módon hiányzó nagy méretű szeméttárolóknak, futball-labdáknak, utat borító kockaköveknek, padoknak, útszegélyező rúdoknak, poharaknak, napernyőknek) a nemzetépítési folyamatokba való bevonása, s hogy voltak olyanok, akik magától értetődőnek tartották mindezt (illetve mindaddig magától értetődőként kezelték, amíg a kukák és szeméttárolók kapcsán tiltakozó – elsősorban – értelmiségi közösségekkel nem szembesültek), érzékletesen jelezheti, hogy a nemzeti színekben pompázó kuka elsődleges kontextusa nem az elitkultúra nemzetértelmezése (vagy nemzetértelmezései/nemzetfogalmai) volt(ak): a populáris kultúrának olyan játékterébe ágyazódott be, amelynek bizonyos szeletéből nem tűnhetett meghökkentőnek, kivitelezhetetlennek, netán blaszfémikus tartalmúnak a vele való élés.²³ Épp azért ajánlottam értelmezéséhez a populáris kultúrának azt a történetkultúráját és ezen belül is olyan – a korabeli hasonló kolozsvári történetekben élénken jelenlevő – történettípusait, amelyek felől érthetővé vált logikája, amelyekbe beleágyazhatónak tűnt. Azért is fontosnak tartom mindezt, hogy egy olyan, kevésbé normatív jellegű közegben tudjunk figyelni rájuk, amely nem eleve elfogadhatatlannak, tűrhetetlennek vagy épp nevelésesnek minősíti a gesztust, hanem természetesnek, s efelől érthetőnek, beláthatónak mutatja a logikáját: kulturális gesztusok bonyolult szövevényeként próbálja érteni.

Nem az volt a célom, hogy integráns, rendszerszerű magyarázatot adjak arra, hogy a szóbanforgó tárgyak nemzetiesítésének mechanizmusaí hogyan is működtek az utóbbi másfél évtized adott pontjain,²⁴ hanem

²³ Személyileg is visszaigazolható némiképp a hipotézisem. Nem feltétlenül arra kell figyelniünk, hogy a számos szobor állításáról és a nemzeti színeknek a tárgykultúrában való gyakori használatáról elhíresült egykori polgármester egyetemi oktató és az agrártudományok jeles doktora (noha az sem lehet mellékes, hogy származása és formációja nem klasszikus humán értelmiségre vall, s így efelől nézve sem meglepő, hogy az általa a *nemzetiről*, annak reprezentációiról gondoltak számos esetben meghökkentették a humán értelmiségieket – mindezt természetesen nem evaluatív, hanem leíró, a történéseket értelmező jelleggel említem), hanem hogy alapvetően nem értelmiségi csoportokat céltzott meg.

²⁴ Ilyennel már többen, többféle jellegű értekező prózában és szempont fölvetésével próbálkoztak, akár azzal a lehetőséggel is termékenyen élve, hogy aktív szereplői voltak az általuk értelmezett folyamatoknak. A gondolatmenetem számára legtermékenyebb – néhol kultúratudományi vagy antropológiai jellegű és a jelenéget mint kulturális, értelmezendő és értendő helyzetet megközelítő, a nagyon

hogy egy szűk (és emiatt e keretekben végiggondolható) és valamekkorra heurisztikus erővel rendelkező perspektívából mutassak rá egy jelenség működésére. Ismétlem: az foglalkoztatott e gondolatmenetben, hogy az elbeszéltség adott formációi hogyan határolják be a kommunikációs helyzet lehetőségeit, s hogy a kommunikáció adott helyzetei, s (a) tárgyak által ezekben nyert jelentések hogyan ragadhatók meg általában a kommunikációs folyamat pragmatikája, az elbeszéltség, s ezen belül a műfajok, jelen esetben különösképpen az informális műfajok felől (s kevésbé foglalkoztattak az olyan típusú kérdések, hogy kinek is lett volna igaza ezekben a vitákban, milyen minőségű érvek kerültek elő, tehát kerültem az etnicizáló és evaluatív perspektívát).

Ezt amiatt is nagyon fontosnak tartom, mert arra az egészen új és izgalmas helyzetre hívhatják fel figyelmünket, amelyben a nemzetépítés bevett és jól ismert stratégiai és egyáltalán maga a folyamat radikálisan újszerű, a fogyasztói kultúrának, a piaci logikáknak vagy épp a globalizáció topológiáinak legújabb eljárásaival találkozva kezd el működni, a nemzetépítésnek olyan irányait, helyzeteit, szövegtípusait, tárgyi világát és a mindezeket értelmező történeteket, narratívákat generálva, amelyek újragondoltathatják a nacionalizmus-elméletek bevett előfeltevéseit is a nemzetépítés közegeiről, szövegvilágáról, érvrendszeréről, fogyasztóiról, forgalmazóiról és nem utolsósorban kortárs, modernség utáni tárgyi kultúrájáról.

is csábító konkrét politikai (és etnocentrikus) áthallásoktól magukat távontartó – értelmezések: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-dekonstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005. [különösen felvezetőjét: Feischmidt Margit: *A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben, 7–32.*]; Paraiianu (2001) i. m.; Szilágyi N. Sándor: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.